
MIODRAG BULATOVIĆ

PISAC POREMEĆENE RAVNOTEŽE SVIJETA

Marijana Terić

In this paper, the author analyses the prose work of one of the most important Montenegrin and Yugoslav authors of the second half of the 20th century, Miodrag Bulatović, better known as Bule. As a modern writer of Yugoslav literature, Miodrag Bulatović deviates from traditional narrative procedures in an effort to refresh narrative conventions with elements of fiction and grotesque that make the world of literary texts extraordinary. Bulatović's prose makes a turn into a new, unexplored field of oneiric-fantastic material, imaginary worlds, which indicates the modernity of the author's procedure. Recognizable for its destructive principle, strong expression, demystification and disturbed balance of the world.

Počelo je, dakle, čuđenjem.
(Miodrag Bulatović)

Miodrag Bulatović¹ jedna je od najneobičnijih pojava u

---

¹ Miodrag Bulatović rođen je 1930. godine u Okladima kod Bijelog Polja, gdje je završio osnovnu školu. Poslije rata nastavlja školovanje u bjelopoljskoj gimnaziji, a potom u Beranama i Kruševcu. Filološki fakultet studirao je u Beogradu. Svoje prve tekstove piše kao gimnazijalac, tako da 1949. godine u prvom broju kragujevačkog časopisa „Naša stvarnost“ (1950) izlazi njegova prva priča „Moja majka“. Godine 1953. NIN mu objavljuje priče „Izlaz iz kruga“ i „Priča o sreći i nesreći“, za koju dobija nagradu Saveza studenata

jugoslavenskim književnostima koja počinje stvarati šezdesetih godina dvadesetog vijeka kad izlaze njegove zbirke

Jugoslavije. Četiri pjesme Borisa Pasternaka, koje Bulatović prevodi s ruskoga jezika, štampaće „Književnost“. U „Omladini“ objavljuje priču „Jarčev rep“, kao i pjesmu „Gusle“ (1952), u „Studentskom književnom listu“ priču „Njihov sin“. „Narodni student“ objavljuje Bulatovićevu pripovijetku „Vrana“. Saraduje s mnogim novinama i časopisima: „Književne novine“, „Stvaranje“, „Književnost“, „Letopis Matice srpske“, „Zadruga“, „Radnik“, „Borba“, „Vidici“, „Politika“, „NIN“, „Delo“, „Republika“, „Pobjeda“, „Mlada kultura“, „Narodna armija“, „Savremenik“, „Polja“.

Prva Bulatovićeva knjiga, zbirka pripovjedaka *Đavoli dolaze* objavljena je 1956. godine u Beogradu. Dvije godine kasnije publikovana je nova zbirka pripovjedaka *Vuk i zvono* (1958) u Zagrebu, gdje izlazi i njegov prvi roman *Crveni petao leti prema nebu* (1959). Samo godinu dana kasnije, Bulatovićev roman biće preveden u Njemačkoj, Italiji, Holandiji i Švedskoj, a nešto kasnije biće štampan u još dvadeset tri inostrana izdanja. Njegovi tekstovi biće zastupljeni u zbornicima i antologijama: *Anthologie de la prose yougoslave contemporaine* (Pariz, 1959), *Urnebesnik* (Beograd, 1960), *Posleratna srpska pripovetka* (Novi Sad, 1960), *Padaj silo i nepravdo, proza NOB* (Zagreb, 1960) i *Antologia noweli jugoslowianskiej* (Varšava, 1964).

Prvo izdanje romana *Heroj na magarcu* publikovano je u Rijeci 1967. godine, a u novoj verziji u Beogradu 1981. Prvo izdanje romana *Rat je bio bolji* štampano je u Minhenu 1968, a potom i u Beogradu (1977). Bulatović je autor dramskog teksta *Godo je došao*, koji je najprije objavljen u inostranstvu 1966, a na našim prostorima 1994. godine pod nazivom *Godo je došao i druge drame*. Od 1975. godine svoja djela objavljuje u Beogradu: *Ljudi sa četiri prsta* (1975), *Peti prst* (1977) i *Gullo Gullo* (1983). Bulatovićeva sabrana djela biće objavljena u sedam knjiga 1983. godine. Iste godine objavljuje djelo *Jahač nad jahačima (Moje najljepše ljubavne priče)*.

Bio je član Udruženja književnika Srbije (od 1956), a potom i predsjednik Udruženja (1984–1986). Dobitnik je više priznanja i nagrada. Za knjigu *Vuk i zvono* dobitnik je Godišnje nagrade Udruženja književnika Srbije. NIN-ovu nagradu kritike za roman godine dobio je za knjigu *Ljudi sa četiri prsta* (1975), koja će dobiti i nagradu Narodne biblioteke Srbije za najčitaniju knjigu. Umire u martu 1991. godine u Igalu u Crnoj Gori.

Miodrag Bulatović

1930–1991

pripovjedaka *Davoli dolaze* i *Vuk i zvono*, zatim romani *Crveni petao leti prema nebu*, *Heroj na magarcu*, *Ljudi sa četiri prsta*, *Peti prst*, *Rat je bio bolji*, *Gullo Gullo*, djela za koja kritičari pišu da su „bedem mašte“, da njegove knjige nijesu od papira, već „od same mjesečine, zapaljenih nebesa i čudesa, kojima samo njegova usta bijahu puna“ (Vidi: Sekulić, 1992). Poslije Iva Andrića smatra se najprevođenijim jugoslovenskim autorom. Roman *Crveni petao leti prema nebu* izašao je u Londonu 1962. godine, zatim u Njujorku, na norveškom u Oslu, a pripovijetke će mu biti objavljene u Štutgartu. Godinu dana kasnije *Crveni petao* biće publikovan na francuskom, holandskom, slovačkom, *Davoli dolaze* na njemačkom, a 1966. *Vuk i zvono* na slovenačkom. Njegov najbolji roman *Crveni petao leti prema nebu* biće preveden na skoro trideset jezika. O sjajnoj recepciji djela govori podatak da je imao tiraž od 50.000 primjeraka u Japanu, u Južnoafričkoj Republici tri izdanja, u Istanbulu je bio na prvom mjestu najčitanijih stranih knjiga. *Heroj na magarcu* objavljen je u Njemačkoj 1965. godine, a sa njemačkog preveden na više od petnaest jezika i ubraja se među

najčitanije knjige poslijeratne evropske književne produkcije. Dvije godine kasnije publikovan je i u Rijeci, iz razloga, koji Bulatović otkriva u intervjuu sa Zoranom Sekulićem: „da se ne bi po svijetu pričalo kako jedna knjiga skandalozne sadržine ne može da izađe u Jugoslaviji!“ (Bulatović prema Sekulić, 1992: 43). Jedan od najčitanijih njegovih romana u Švedskoj bio je roman *Gullo Gullo*, koji je preveden i na francuski jezik i objavljen u Parizu. *Ljudi sa četiri prsta* objavljeni su na japanskom jeziku u Tokiju pod nazivom *Nemilosrdna zemlja* i roman je doživio pozitivne kritičke ocjene. Za ovaj roman Bulatović je dobio NIN-ovu nagradu kritike za roman godine i to je bila jedina nagrada koju je Bulatović ikada dobio, a dobio je za slabiju knjigu. Za *Crvenog petla* nije dobio nagradu, neki članovi komisije su priznali da su se osramotili, a u istoriji NIN-ove nagrade događaj se ističe kao skandal.

Pedesetih godina 20. vijeka kao maturant u Kruševcu, Bulatović je počeo da objavljuje svoja djela, tako da je kragujevački list „Naša stvarnost“ publikovao njegovu prvu pjesmu u prozi „Moja majka“ (br. 1, str. 17–18, Kragujevac 1950), dok su njegove prve priče objavljene 1953. godine u NIN-u. Najprije izlazi priča „Izlaz iz kruga“ koju je objavio Zira Adamović, a potom i priče „Bogalji na suncu“ i „Priča o sreći i nesreći“, koje predstavljaju prekretnicu u Bulatovićevom književnom stvaranju. Povodom smrti Rista Ratkovića u bolničkom kupatilu ispod Avale prema Ripnju, Bulatović je napisao „Insekte“, a zahvaljujući Oskaru Daviču, pripovijetka „Crn“ (nastala pod njegovom majstorskom rukom) publikovana je u „Književnosti“ i to je bio prvi put da jedan ugledni časopis objavi Bulatovićevu prozu 1955. godine. To je trenutak kad on sebe smatra piscem.

U rodnim Okladima na stolu natopljenom očevom krvlju završavao je novele iz *Đavoli dolaze* (tako je Bulatović žanrovski klasifikovao svoje djelo). Na listu formata A-4 mogao

je da ispiše autorski tabak, pa je prepisivao po pedeset, šezdeset puta pojedine novele u želji da vidi koliko čovjek može da ode u „samodisciplini/samosavlađivanju“ (Vidi: Bulatović prema Krivokapić, 1994: 38). Tako su 1956. godine u Nolitu izašle njegove priče naslovljene *Đavoli dolaze*².

Nagrada kojoj se Bulatović najviše radovao jeste „Zlatna plaketa bjelopoljskih *Ratkovićevih večeri*“, kao prvi zavičajni glas, ljudski i božanski (Vidi: Krivokapić, 1994) koja mu je dodijeljena 1990. godine. Nakon njegove smrti, u Bijelom Polju donesena je odluka da jedna ulica u tom kraju dobije ime „najslavnijeg potomka između Tare i Lima“ (Krivokapić, 1994: 8), tako da je cesta prema rodnim Okladima dobila ploču sa nazivom: *Put Miodraga Bulatovića*. Smatra se da je to najduža ulica i najduži put u Bijelom Polju, put koji Bulatović nikada nije zaboravio, put ispunjen ranama u duši koje nikada neće zarasti. Iako je iz rodnog mjesta ponio samo rane i suze, Okladi su za njega centar svijeta: „Ako bih se odvojio od Okladi i Bijelog Polja... prestao bih da budem i pisac i čovek. Bio bih bez književne otadžbine, bez doma...“ (Bulatović prema Krivokapić, 1994: 13). Naročito ga je privlačila narodna epika i Njegoš, kao i drame kralja Nikole, koje su amateri izvodili po crnogorskim selima, dok je njegov otac igrao Stanka iz „Balkanske carice“. „Gde nema Njegoša – literature nema! – isticao je Bulatović (Krivokapić, 1994: 26). U ranoj mladosti čitao je Gogolja, Dostojevskog, Tolstoja, Turgenjeva, Čehova, Mihaila Lalića, Milovana Đilasa, ali je samo u piscima velike mašte (Gogolja i Dostojevskog), paradoksa, u opisima strašnih ljudi nalazio afinitet. Đilasovu prozu najviše je čitao u Parizu kod prevodilaca, kojima je čak pomagao u prevođenju. Bulatović priznaje da je u literaturi našao spas, ona je za njega „čin

---

² Od prvih honorara za knjigu *Đavoli dolaze* Bulatović je kupio sebi odijelo, sat *doxa* i čarape. Imao je čak i stenografa, koga je plaćao „Vjesnik“ (Vidi: Krivokapić, 1994).

neprestane krvne osvete“,³ jer ga je Fjodor Arhipov (ubica njegovoga oca) načinio čudovištem, pa samim tim i piscem đavola koje uvodi u literaturu. U Okladima počinje njegova književnost na tavulinu na kojemu je ležao njegov otac 18. avgusta 1941. godine. Upravo na tom stolu Bule je napisao *Crvenog petla* kao i većinu pripovjedaka iz prve i druge knjige. „Sto je bio od borovine, nov. Kad je na njemu ležao otac mrtav, krv je kapala i upijala se u svežu smrčevinu. Nikakvom ‘blanjom’ ta krv nije mogla da se ostruže,“ priča Bulatović (Krivokapić, 1994: 33). Stoga ne čudi što je autor pisao i plakao čitavog života.

O recepciji Bulatovićevih djela u Francuskoj piše Radivoje Konstantinović, koji ističe da je autor imao privilegiju da doživi da gotovo sva njegova djela budu prevedena na francuski jezik, čime postaje jedan od najpopularnijih jugoslovenskih pisaca s Balkana poslije Iva Andrića (Vidi: Konstantinović, 2013: 39). Prevodili su ga čuveni prevodioci Žan Deska (Jean Descat) i Žanin Matijon (Janine Matillon), dok su najistaknutiji kritičari: Alen Boske (Alain Bosquet), Žan Ruslo (Jean Rousselot), Iber Žien (Hubert Juin), Mišel Degi (Michel Deguy) i drugi, donosili visoke ocjene njegovih djela, naročito romana *Crveni petao leti prema nebu*. Tako će u francuskom listu *Le Monde* biti zapisano

---

³ Kad je Bulatović imao jedanaest godina, njegovog oca Milorada ubija Fjodor Arhipov, emigrant iz Odese i suprug očeve sestre. Rus je 18. avgusta 1941. godine ispalio desetak metaka, kojim je ubio Milorada dok je Buleta držao za ruku. Kad je otac pao, Bule je kamenom tukao sebe u glavu da su mu slepoočnice bile ozlijeđene. To je najstrašnija uspomena koju nosi iz djetinjstva. Jedan period proveo je zatvoren u kući u strahu da će ga Rus ubiti. Pošto je Fjodor Arhipov uhvaćen, seljaci su došli po Buleta da osveti oca, ali majka nije dozvolila da njeno dijete izvrši taj čin. Rekla je: „S Rusom na duši biće nesrećan cijelog života!“ Seljaci su ubili Fjodora kod izvora Hodžina voda, ispod planine Lise. Od tada taj se izvor zove Rusova voda (Vidi: Krivokapić, 1994).

da je Miodrag Bulatović predstavnik narodnog genija svoje zemlje, „čudesna pjesnička snaga“, „kataklizma koja izaziva oduševljenje“. U *La Parisien* za *Crvenog petla* piše da je to „snažna, blistava, rijetka knjiga“, dok *Figaro* prenosi da je riječ o romanu čije stranice odišu jednostavnošću i ljepotom, koje bi se mogle nazvati biblijskim (Konstantinović, 2013: 40). S obzirom na snažnu recepciju Bulatovićevih djela u Francuskoj, Konstantinović ukazuje na potrebu stvaranja jedne obimne studije koja bi obuhvatila veliki broj kritika i tekstova zastupljenih u francuskim enciklopedijama. On daje popis prevoda Bulatovićevih romana, kao i kritika objavljenih u periodici, koji dajemo u prilogu (Konstantinović, 2013: 42–43).

Bibliografija prevoda Bulatovićevih romana na francuski:

- *Le coq rouge* (Crveni petao leti prema nebu). Roman / Trad. du serbo-croate par Edourd Boeglin. – Paris: Editions du Seuil, 1963. – 286 p.

- *Le loup et la cloche* (Vuk i zvono). Roman / Trad. du serbo-croate par Janine Matillon. – Paris: Editions du Seuil, 1964. – 186 p.

- *Le héros à dos d'âne* (Heroj na magarcu). Roman / Trad. du serbo-croate par C. Bailly. – Paris: Editions du Seuil, 1965. – 379 p.

- *Il est arrivé. Variations sur un très vieux thème* (Godo je došao). Théâtre / Trad. du serbo-croate par C. Bailly. – Paris: Editions du Seuil, 1967. – 138 p.

- *Arrête-toi, Danube* (Đavoli dolaze). Nouvelles / Trad. du serbo-croate par Claude Bailly. – Paris: Editions du Seuil, 1968. – 266 p.

- *Gullo Gullo* (Gullo Gullo). Roman / Trad. du serbo-croate par Jean Descat. – Paris: Editions du Seuil, 1985. – 310 p. – (Littérature étrangère)

Bibliografija kritika objavljenih u periodici:

- Bartoli, Georges: „Un monténégrin ‘Nouvelle vague’ / Miodrag Bulatović“, *Le Figaro littéraire*, n°877, 9 février 1963, p. 2.

- Galley, Mathieu: „Miodrag Bulatovic, un monténégrin à l’assaut de Paris“, *Arts lettres, spectacles*, n° 903, 13, février 1963, p. 2.

- Juin, Hubert: „Serbe ou Croate, Yougoslave ou Monténégrin“, entretien avec M. Bulatović, *Les lettres françaises*, 14 février 1963, p. 5.

- Marissel, André: „Miodrag Bulatovic: *Le coq rouge*“, *Les Nouvelles littéraires*, 21 février 1963, p. 5.

- Dequy, Michel: „Miodrag Bulatovic: *Le coq rouge*“, *Critique*, n°191, avril, 1963, p. 378–379.

- Andre, Robert: „Miodrag Bulatovic: *Le coq rouge*“, *La NRF*, n° 124, avril, 1963, p. 743–744.

- Gaugeard, Jean: „Le loup et la cloche de Miodrag Bulatovic“, *Les Lettres françaises*, 17 décembre 1964, p. 7.

- Rousselot, Jean: „Le loup et la cloche de Miodrag Bulatovic“, *Les Lettres françaises*, 24 décembre 1964, p. 5.

- „Bulatovic, un clochard devenu vagabond“, entretien, *Le Figaro littéraire*, n° 977, 7 janvier 1965, p. 2.

- Lartigue, Pierre: „Miodrag Bulatovic: *Le loup et la cloche*“, *Europe*, n° 431–432, mars-avril 1965, p. 334.

- Petittedemange, Guy: „Miodrag Bulatovic: *Le loup et la cloche*“, *Etudes*, mai, 1965, p. 749.

- Gaugeard, Jean: „Quatre questiona à Miodrag Bulatovic“, entretien, *Les Lettres françaises*, 18 novembre 1965, p. 13.

Camé, Pierre François: „Héros à dos d’âne de Miodrag Bulatovic“, *Les Nouvelles littéraires*, 6 janvier 1966, p. 5.

Hann, Pierre: „Héros à dos d’âne de Miodrag Bulatovic“, *Arts, lettres, spectacles*, 12 janvier 1966, p. 8.

- Estang, Luc: „Héros à dos d’âne de Miodrag Bulatovic“, *Le Figaro littéraire*, 20 janvier, 1966, p. 5.
- Lacombe, Lia: „Un certain été au Monténégro. Miodrag Bulatovic: Héros à dos d’âne“, *Les Lettres françaises*, 3 mars 1966, p. 9.
- Ernoult, Claude: „Miodrag Bulatovic: Héros à dos d’âne“, *Les Lettres nouvelles*, mars-avril 1966, p. 174–176.
- Renaud, Tristan: „Fêtes de la dérision. Miodrag Bulatovic: Arrête-toi, Danube“, *Les Lettres françaises*, 5 mars 1969, p. 4.
- Burucoa, Christiane: „Arrête-toi, Danube de Miodrag Bulatovic“, *Les Nouvelles littéraires*, 27 mars 1969, p. 4.
- Bousquet, Alain: „Paroxysmes du Monténégro. Miodrag Bulatovic: Arrête-toi, Danube“; Mihailo Lalic: Diable noir mon frère“, *Le Monde*, supplément litt. 19 avril 1969, p. III.
- Piatier, Jacqueline: „Le retour de Miodrag Bulatovic“, *Le Monde*, 18 octobre 1985.
- S(pire), A(ntoine): „La délectation perverse de Miodrag Bulatovic“, *Le Matin*, 12 novembre 1985.
- Clavel, André: „Où l’homme est un loup pour l’homme“, *Journal de Genève*, 7 décembre 1985.
- Konvacs, Laurand: „Miodrag Bulatovic: Gullo Gullo“, *La Nouvelle Revue Française*, n° 397, février 1986, p. 114–115.

Navedene bibliografske jedinice ukazuju na veliko interesovanje francuske čitalačke publike, koja je bila impresionirana pojavom autora kojega su dočekali kao „velikog pisca i uveli ga u Panteon evropske književnosti“ (Konstantinović, 2013: 42). Za razliku od njih, kritičari s jugoslovenskih prostora zamjerali su Bulatoviću, jer je pomjerio granice književnog teksta, napravio otklon od tradicionalnih pripovjednih postupaka u težnji da narativne konvencije osjveži elementima fantastike i groteske kojima je oneobičio svijet književnog teksta. Bulatovićeva proza pravi zaokret u novo,

neistraženo polje oniričko-fantastičke građe, imaginarnih svjetova, zbog čega mnogi nijesu mogli da objasne magiju Bulatovićeve proze, ali su bili svjesni da je on prekretnica u načinu pripovijedanja.

Jedan od rijetkih kritičara, Zoran Gluščević vidio je u njemu novi prozni glas, pisao je o Bulatoviću kao budućem literarnom geniju, piscu mračnih i demonskih sila koje ga razaraju i uzdižu u nebeske visine (Gluščević prema Lučić, 2010, para. 3). Kritika ga je tretirala kao autora koji nema preteča ni uzora, a on lično smatrao je da pripada grupi pisaca moderne orijentacije u koje ubraja Borislava Pekića, Matiju Bečkovića, Mirka Kovača, Danila Kiša... Isticao je da su njegovi učitelji, prije svega Andrić (čije su *Pripovetke* prva Bulatovićeve knjiga koju je pročitao), slikarstvo Hijeronima Boša⁴, Marka Šagala⁵ i Pitera Brojgela⁶, zatim Kafka, Gogolj i Dostojevski, dok pojedini kritičari prepoznaju uticaj Bulgakova i Beketa.

Zbog oštine svojih iskaza, od Bulatovića se bježalo, jer je pisac bio na ivici skandala. U Beogradu je dobio nadimak „Bule šiz“ ili „ludi Bule“, dok su ga prijatelji zvali samo „Bule“.

---

⁴ Hijeronim Boš (lat. Hieronymus Bosch) – holandski renesansi slikar, autor najpoznatijeg i najintrigantnijeg remek-djela triptiha „Vrt uživanja“. Poznat je kao slikar neočekivanih, satirično-alegorijskih prizora, hibridnih čudovišta i nevjerovatnih fantastičnih spojeva.

⁵ Mark Šagal (Marc Chagall) – jevrejski slikar rođen u Bjelorusiji. Motive za svoje slike preuzimao je iz starih bjeloruskih bajki i jevrejskih religijskih priča. Najpoznatije slike: „Ja i selo“, „Kalvarija“, „Guslač“, „Autoportret sa sedam prsta“, „Pariz kroz prozor“, „Violinista“.

⁶ Piter Brojgel (Pieter Bruegel) – flamansko/holandski renesansni slikar 16. vijeka na koga je veliki uticaj imao Hijeronim Boš. Ostao je poznat po biblijskim scenama i metaforičnom prikazivanju Hristovog lika koji je smjestio u mitološki okvir slike. Najveći broj njegovih djela nalazi se u Bečkom muzeju. Najčuvenija djela: „Lovci u snegu“ (ili „Povratak lovaca“), „Ikarov pad“, „Seljačka svadba“...

Matija Bećković otkriva da je Bulatović u užem zavičaju imao nadimak Vuk što je široj javnosti nepoznato.

Za razumijevanje Bulatovićevog stvaralaštva izuzetno su važni njegovi autopoetički komentari i razmišljanja koja je dao kroz brojna radio-televizijska ili usmena saopštenja sabrana u knjigama *Bule, ptica rugalica* (Podgorica, 1992) Zorana Sekulića, *Nikad istim putem* (Beograd, 1999), koju je priredio Stojan Đorđić i *Kako je Bule pokorio Evropu* Radovana Popovića (Beograd, 2013). Najznačajnije polemike i intervju s Bulatovićem, uradio je novinar Boro Krivokapić, koga je autor ugostio u svom domu u Ljubljani, potom i u Beogradu. Krivokapić je uspio zabilježiti najintimnije stranice Bulatovićevog života, čudovišnu priču i najličniju strahotu, o kojoj autor (koji je dao na stotine intervjuja), nikada nije ni riječ kazao. U avgustu 1989. godine, Krivokapić upućuje pismo Bulatoviću u Ljubljanu, s prijedlogom da dopune i autorizuju tekst koji je sve do te godine bio zaturen među njegovim fasciklama. Bulatović pristaje da nastavi svoju priču, ali retorikom svog užeg zavičaja, ijekavicom:

Krivokapiću, samo da mine avgust. Da se zatreve grobovi, smire kosti. Dok se ne rasture ječmene krstine, dok se ne ovršu. (...) Samo da mine avgust, još ovaj, bez uspomena i bez rata. Bez krvi, bez odmotanih ljudskih creva, bez provaljenih drobova. Bez prosviranih lobanja iz kojih se cede mozak, i pčele, i municija, aždaje i ideje, bombe i nezavršena pisma očevima, majkama i prokukalim sestrama bezbratnicama. Dako mine avgust, mesec okrvavljene trave, pravoslavnog praznika Preobraženja, svetog dana, kad se, kako u Crnoj Gori kažu, promijeni i preobrazi sve na zemlji, sve sem ne pogano čeljade (...) Avgust, mesec osvete. Mesec koji se oglasio pravdom, bar što se naše sirotinje tiče. Fjodor Arhipov, Rus iz Odese, ubica piščevog oca a umalo ne i

samog pisca, ubijen je pre prvog septembra, ispod planine Lise, takoreći pokraj nas, izjavivši da mu je malo jedna smrt... (Ljubljana, 18. avgust 1989. g)⁷

(Krivokapić, 1994: 9).

Krivokapić je stilski dopunio i preradio intervju te uz prateći dokumentarni kontekst (novinske odjeke i pisma) uredio posebno izdanje *Politike*, septembra 1994. godine pod nazivom *Miodrag Bulatović: preobraženska krv* (knjiga prva u sedam poglavlja sa sedam priloga). Pored Bora Krivokapića, jedan od prvih razgovora s Bulatovićem imaće i crnogorski pjesnik, književnik, pozorišni kritičar, publicista, danas redovni član Evropske akademije nauka, umjetnosti i književnosti u Parizu, Sreten Perović čiji će kratak tekst povodom posjete Bulatoviću, biti objavljen u „Omladinskom pokretu“, 1. februara 1955. godine pod nazivom „Planovi su veliki“. S obzirom na to da je tekst napisan s ciljem da upozna crnogorske čitaoce s mladim talentovanim pripovjedačem prenosimo članak u cjelosti:

Naši čitaoci koji ne prate vanzavičajne listove i časopise, vjerovatno ne poznaju ovog našeg talentovanog pripovjedača mlade generacije. On živi i radi u Beogradu kao i još neki naši mladi pisci, samo za razliku od njih, on skoro isključivo i objavljuje u Beogradu.

Zatekao sam ga u maloj sobi punoj knjiga, fotografija, antičkih i preistorijskih skulptura. (Verovatno već u kući istoričara, akademika Jovana Radonića, čiju je unuku Bulatović bio oženio i gde je jedno vreme stanovao – prim. B. K.). Zaključio sam da mnogo voli tu daleku umjetnost koja ga nadahnjuje za nove vlastite sokove. Na zidu stoje Tolstojeva i Andrićeva slika (to su dva njegova najdraža pisca).

---

⁷ Istog datuma (18. avgusta) 1941. godine, uoči Preobraženja, ubijen je otac Miodraga Bulatovića.

Na moje pitanje šta sprema za štampu, odgovorio je:

„Dao sam NAPOKU zbirku pripovjedaka *Ljubavnici*. Blizu trista strana. Sve pripovijetke su iz beogradskog podzemlja, iz tamnog svijeta: izgubljeni umjetnici, promašene egzistencije, bivši i današnji ljudi. Jednom riječu, profil beogradskog podzemlja. Koliko je to stvarni svijet, a koliko fantazija, ni sam ne znam. Važno je da sam osjećao neke ljude i neke osobine i strasti i da sam ih rekao. Beograd mi je poslužio kao slučajni teren.“

Budući planovi?

Pričekajmo prvo da ovo izađe. Inače, planovi su veliki. A čiji nijesu? Već sam počeo rad na drugoj zbirci. Za njom će doći i roman. Varijacije na orijentalne motive. Nešto oko Biblije. U svakom slučaju određena stvarnost, naša stvarnost. Balkan“.

(Izvor: Krivokapić, 1994: 42).

I u drugim intervjuima koje je davao, autor je otkrivao svoja najdublja opredjeljenja, iznosio brojne pojedinosti iz svog života, djetinjstva, putovanja po svijetu. Za italijanski list *Gazeta del popolo* (Torino) izjaviće da su ga u svojoj zemlji smatrali ludim i da je njegova strasna iskrenost u literaturi dovodila njegove kritičare do ludila. A, on je kako kaže, godinama živio bez prebijene pare, nerijetko gladan, po podrumima i potkrovljima, a završio je čak i u bolnici (Vidi: Popović, 2013: 30). I pored negativnih sudova kritike, Bulatović je bio zahvalan svima koji se bave njegovim djelom, tako da se nije ljutio na one koji su ga napadali. Jednom prilikom rekao je da ne vidi nijednog snažnog kritičara koji bi mogao za sobom da povede čitavu generaciju te da su kritičari s jugoslovenskih prostora prepotentni, nepripremljeni, podmitljivi, tako da su čitaoci s potpunim pravom izgubili povjerenje u njih (Đorđić, 1999: 24). Vjerovao je da bi posao kritičara trebalo da bude mukotran i nezahvalan proces i da kritičar može pomoći piscu.

Smatrao je da pisci ne treba da objašnjavaju svoje knjige. „Ma koliko bili maštoviti, ma koliko bili dobri improvizatori, kad raščlanjuju svoja djela, pisci zataje. I time često čine sebi lošu uslugu. Pisci, možda, najbolje osećaju svoja dela; oni ih ne razumeju dovoljno, oni nisu u stanju da budu objektivni ocenjivači“ (Bulatović prema Đorđić, 1999: 12). Dijeli mišljenje s Andrićem koji je jednom prilikom istakao da je više naučio od kritike s negativnim ocenama nego od one druge (Vidi: Sekulić, 1992: 20). Za Bulatovića, pisanje je jedna vrsta autoterapije: „Ako danas ne bih mogao da pišem, bio bih gotovo gangster, razbijao bih glavom i golim rukama izloge, grizao bih staklo i sopstvenom krvlju umivao lice“, priznaje autor (Bulatović prema Đorđić, 1999: 102). Drugačiji od ostalih, brutalan, oštrouman i samoironičan, talentovani Bjelopoljac nikoga nije ostavljao ravnodušnim.

Jedan od najznačajnijih pisaca savremene crnogorske književnosti Mirko Kovač za svog prijatelja Buleta kaže da je danas zaboravljeni pisac. Prisjećajući se ovog majstora paradoksa zapisuje da je Bule bio zabavan, duhovit, maštovit, „njegovi su podvizi počesto bili u domenu fantastike“ te da nikada nije upoznao čovjeka koji je imao toliko sablaznih priča kao Bule: „Toliko sam toga s njim doživio, prijateljskoga, ugodnog, lijepog, ali i vulgarnog, čak gnusnog... Nisam mu povlađivao, ali bojim se da sam u mladosti bio previše njime fasciniran“, navodi Kovač (Kovač, 2017, para. 8). Međutim, ono što Bulatoviću nikada neće oprostiti jeste učesće u „ aferi Kiš“ (1976–1978), kad je Danilo Kiš optužen za plagijat knjige *Grobnica za Borisa Davidovića*. U jesen 1978. godine Kiš je objavio najznačajniju polemičku knjigu na južnoslovenskom prostoru *Čas antonije* kao odgovor na žestoke napade da je prepisao svoje djelo. Jedan od učesnika organizovane hajke bio je i Bulatović koji je „lično video stvar, te famozne fotokopije koje dokazuju da sam ja [Kiš] svoju knjigu prepisao“ (Kiš,

2005: 14). Bulatović je predlagao da se sve što je Kiš dotad napisao dovede u pitanje, „jer – ko zna? – možda je sve svoje knjige odnekud prepisao, nikad se ne može s njim znati...” (Isto, 15). U svojoj polemičkoj raspravi Kiš Bulatovića naziva „dobrovoljnim šefom pigeonovske vatrogasne družine“, „majstorom propagande i reklame“, „samozvanim *gonkurovcem*“ (Isto, 24). Uvjeran da je Kiš potpuno nedužan stradao od „režimskih hulja za koje je Bule radio kao nabavljač građe za lomaču“ (Kovač, 2017, para. 15), Kovač Bulatoviću nikada nije oprostio što se sa užitkom radovao što će jedan pisac gorjeti. Revoltiran nepravdom piše tekst za zagrebački list *Oko* (30. novembar – 14. decembar 1978) pod naslovom „Izgon Danila Kiša i druge svinjarije“ u kojem zapisuje:

Još je samo moguće u ovoj našoj književnoj ludnici da pisac traži zabranu knjige drugog pisca, da se u institucijama rješavaju pitanja slobode mišljenja, da pisac prihvaća biti pozvanim od bilo koje grupe ili ustanove, bilo kog centra moći, a ne od svoje savjesti; još je samo ovdje moguće da jedan pisac nagovara javnost da sudjeluje u trampu drugog pisca za nekog tamo nikogovića. Može li pisac odista biti toliko govornar da se stavlja na stranu optužnice koja traži protjerivanje književnika iz svoje sredine, i da svjedoči protiv njega ispunjavajući volju tužitelja. I kada kakva književnička bagra zagovna, onda svi traže da se stvar slegne (Kovač, 2017, para. 17)

Ni Danilo Kiš neće oprostiti Bulatovićeve napade, tako da na književnoj večeri u Ljubljani (1979) kaže: „Bulatović je pisac koji ima knjigu-dve, a ja dobro znam šta znači imati knjigu-dve... Zato vi kao čitaoci imate pravo da Bulatoviću kao književniku oprostite ono što mu ja kao čovjeku ne mogu i neću oprostiti“ (Krivokapić, 1994: 12). Kao pisac ogromne intelektualne energije, s gorkim iskustvom nadljudske patnje, Bulatovića je život učinio podozrivim, brutalnim, pa ne čudi što je okretao naglavačke politički i kulturni život svoga vremena.

Za njega je umjetnik „izgleda, ptica-rugalice i svi žele da ga likvidiraju. (...) Ljudi neće pticu-rugalicu... oni hoće pticu koja će da im pevuši onako kako im tog trenutka i posle tog ručka odgovara!“ (Sekulić, 1992: 18). Ne priznajući nacionalna obilježja i ne priznavajući nacionalne kriterijume, Bulatović za sebe kaže da je Jugosloven, „rođen u malom selu u Crnoj Gori, u koju nije došla struja, a možda nikad neće ni doći“ (Bulatović prema Đorđić, 1999: 103). Iako je stvarao izvan svoje domovine, jezičkim majstorstvom uspio je vratiti sebe u zavičaj: „Uzeo sam jezik i prvi put sam napisao te stranice u ijekavici moga zavičaja... Uzeo sam i turcizme i sandžakaizme i sve to uneo, želeći apsolutno da učinim ono što su učinili Krleža i Bećković. Dići gore, iz pepela raspreseti i pokazati jezik detinjstva. Tako su nekada ljudi govorili, tako verovatno, bar što se mene tiče, oni i dalje govore“ (Bulatović prema Sekulić, 1992: 15). Bulatovićeva promišljanja ispunjena su riječima natopljenim bolom, lutanjima, glađu, a onda slavom, putovanjima, „sprdnjom sa celim svetom“ (Matija Bećković). Kad govori o sebi, o svom književnom stvaranju i pogledu na književnost, prepoznavamo piščevo zalaganje za *autonomnost stvaralačkog čina* i *autentičnost ostvarenog djela* (Vidi: Ivanović V., 2013: 15), zbog čega ga pojedini kritičari vide kao pisca 21. vijeka i proroka Novog doba (Dragić, 2015: 9).

Prepoznatljiv po svom rušilačkom principu, snažnoj ekspresiji, demistifikaciji i poremećenoj ravnoteži svijeta, o Bulatoviću je pisano kao autoru „osuđenom na podzemlje“ (Krivokapić), odnosno autoru koji je uveo đavole u književnost i izgradio dijabolični prostor koji naseljavaju nakazni demoni, fantastično-groteskni likovi, fantazme, apokaliptične životinje, što potvrđuje postojanje antisvijeta kojim je pomjerao granice svog književnog senzibiliteta.

Kao takva Bulatovićeva literarna ostvarenja bila su „na stalnoj vetrometini. Našao se sirotan izuzetnog talenta, egzistencijalno

na ivici opstanka, a neprihvaćen od okoline koja je, inače, destruktivna i represivna. I koja ne podnosi talentovane ljude“ (Striković prema Krivokapić, 1994: 45). Bulatovićevo literarno stvaranje slikovito je opisao Ćamil Sijarić, koji piše o njegovom izuzetnom talentu, smilsu za frazu i osjeća, ali i autoru koji umije da pogodi u čiviju. „No, njemu se dešava da promašuje tu čiviju, i da udara i sebe i druge po ruci. Kad bi zbilja u njegovim rukama bio čekić, a pred njim čivija, i tako se literatura stvarala“ objašnjava Sijarić, „njegove bi ruke bile krvave od sopstvenih udaraca“ (Sijarić prema Krivokapić, 1994: 10). Bulatovićeve rane nikada nijesu zarasle, one su bile preduslov za motivaciju i književnost koju je izgradio.

Napuštanjem tradicionalnih okvira, Bulatović je u savremenu literaturu donio jedan poseban i neobičan svijet. Svetlana Velmar-Janković izjaviće da je Bulatović u našoj literaturi „jedna moćna, originalna, na izvjestan način jedinstvena pojava“ (Velmar-Janković prema Krivokapić, 1994: 48). Popović ističe da je prvi autor koji je u našu književnost unio „crni humor“, a nakon objavljivanja pripovijetke „Crn“, „prvi put je u javnosti *lansirao* mitomanskog junaka Grubana Malića, njemu omiljeni lik“ (Popović, 2013: 14).

Ni danas, poslije toliko vremena, Bulatovićeve djela nemaju razvijenu recepciju, posebno ne njegove prve knjige. Iako je napustio svoj zavičaj i počeo da stvara izvan granica svoje zemlje, Crna Gora je za njega uvijek bila domovina. „Crna Gora je moja kolijevka i ja sam iz te kolijevke izašao. (...) Da nije bilo Crne Gore i njenog duha, ja ne bih bio pisac“ (Bulatović prema Đorđić, 1999: 324–325), ističe Bulatović. Smatrali su ga nadarovitijim autorom poslije Crnjanskog. Umalo anatemisan, Bulatović je uspio da promijeni literarni poredak u tadašnjoj jugoslovenskoj književnosti. Nedovoljno proučen i, kako je to primijetio Mirko Kovač, pomalo zaboravljen pisac, Bulatović još uvijek nije dobio zaslužen mjesto u svojoj zemlji.

Literatura:

- Dragić, Labud. 2105. „Đavoli dolaze – Uvod u magični svet Miodraga Bulatovića“. U: Bulatović, M. (2015). *Đavoli dolaze*. Bijelo Polje: Lokalni javni emiter Radio Bijelo Polje.
- Đorđić, Stojan (ured.) 1999. *Nikad istim putem*. Beograd: Beogradski izdavački zavod: Srpska književna zadruga.
- Kiš, Danilo. 2005. *Čas anatomije*. Beograd: Prosveta.
- Konstantinović, Radivoje. 2013. „Recepcija romana Miodraga Bulatovića u Francuskoj.“ U: Đurović, Ž. (ured.) (2013). *Književno stvaralaštvo Miodraga Bulatovića*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. 39–45.
- Kovač, Mirko. 2017. „Miodrag Bulatović, zaboravljeni pisac.“
- URL: <http://fenomeni.me/mirko-kovac-miodrag-bulatovic-zaboravljeni-pisac/> (2. februar 2019)
- Krivokapić, Boro. 1994. „Miodrag Bulatović: preobraženska krv (knjiga prva u sedam poglavlja sa sedam priloga)“. *Politika*, septembar, 1994.
- Lučić, Milka. 2010. „Pisac koji je doveo đavole.“ *Politika*, 19. 02. 2010.
- Popović, Radovan. 2013. *Kako je Bule pokorio Evropu. Životopis Miodraga Bulatovića*. Beograd: Vukotić media.
- Sekulić, Zoran. 1992. *Bule, Ptica rugalica*. Beograd: UNIREKS / Podgorica: Oktoih.